

Віктор Коцур
(Україна)

ЗНАХІДКИ ЗЛОТИХ ДУКАТІВ В УКРАЇНІ – ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із зростанням виробничо-промислових сил та стрімким розвитком світової торгівлі збільшується роль монет крупних номіналів у грошовому обігу. Традиції користування під час грошових розрахунків золотими монетами на територіях українських історичних регіонів склалися ще з античних часів. Відомо, що царями Боспору карбувалися власні золоті статери, до Північного Причорномор'я поступала велика кількість ауреусів Римської імперії, в тому числі відомі і їх численні місцеві імітації. За часів Київської Русі у грошовому обігу панували золоті тетартерони і соліди Візантії, за прототипом останніх в кінці X століття у Києві від імені Володимира Великого карбують славні золоті монети – златники. З другої половини XV століття поступово посилюється роль дуката – золотої монети середньою вагою 3,5 грами та вмістом золота 958 проміле, що забезпечувала розрахунки під час крупних торговельних операцій.

Золоті монети у всі часи володіли високою купівельною спроможністю. Уявлення про купівельну спроможність монет у добу Нового часу отримуємо із Уставу цін на ринках міст Волинського воєводства, складеного Войтехом Мілачевські у 1618 році – за золотий дукат можна було купити шкіряні чоботи на дорослу людину, половина задньої частини туші вола коштувала півтора дукати¹.

Враховуючи те, що у вітчизняній нумізматичній літературі вже досить якісно окреслено основні золоті монети, що брали участь у грошовому обігу українських історичних регіонів в різні часи, в тому числі й дукатів, ми спробуємо виокремити деякі проблемні та раніше малодосліджені аспекти, пов'язані зі знахідками і обігом золотих дукатів, а також джерела, які переважно залишилися поза увагою вчених.

У попередніх наших дослідженнях, визначаючи основні актуальні напрямки досліджень в сучасній українській нумізматичній літературі, ми ставили завдання розширити відомості та уявлення про ролі монет окремих емітентів в історії грошового обігу українських історичних регіонів². Уточнення ролі монет окремих емітентів стосується також і емісії золотих монет, що у вітчизняній нумізматичній літературі вивчено досить спорадично.

Хронологічно найбільш ранніми золотими монетами, що зустрічаються у знахідках українських історичних регіонів є дукати (цехіни) Венеціанської республіки. Пізніше вагомі позиції на грошовому ринку починають займати дукати королівства Угорщини, королівства Польського та пізніше об'єднаної Речі Посполитої, султана Османської імперії, дукати Об'єднаних провінцій Нідерландів, дукати емітентів Священної Римської імперії Німецької нації, золоті ексцеленти королівства Іспанії та ін.

У працях Т. Слепової досліджено та обґрунтовано вагому роль золотих дукатів (цехінів) Венеції у грошовому обігу Північного Причорномор'я³. Одна з числен-

1 Торговля на Україні (1990), акт № 196, с. 263-265.

2 Коцур В.П. (2013), с.4.

3 Слепова Т.И. (2006), с. 295-297

ніших знахідок венеціанських золотих цехінів зафіксована у крупному монетному скарбі з околиць Чуфут-Кале, що містив 29 цехінів венеціанських дожей та 1 монету Мамлюкського султанату – повідомляє В. В. Майко⁴.

Найбільш поширеними серед золотих монет, що трапляються у знахідках в Україні, є венеціанські та голландські дукати. Серед дукатів Речі Посполитої найчастіше знаходять дукати Стефана Баторія та Сигізмунда III Вази карбування монетного двору Гданська.

Варто також зазначити, що значна кількість золотих дукатів наявна в приватних колекціях України, які переважно були придбані із числа місцевих випадкових знахідок. Вважаємо, що більш детальне дослідження золотих монет із приватних колекцій також допоможе уточнити роль золотої монети, розширивши наше уявлення про кількість монет, що дійшли до нашого часу та характерні для грошового обігу українських історичних регіонів.

Цікавим і вартим окремої уваги є той факт, що за часів Речі Посполитої та правління короля Яна II Казимира (1648-1668) на монетному дворі у Львові відбувалось карбування золотих дукатів у 1661 році, а також подвійних дукатів у 1660 та 1661 роках⁵. Збережені до сьогоднішнього дня львівські золоті дукати вкрай малочислені та є дуже рідкісними нумізматичними пам'ятками, на жаль, відсутніми у складі музейних чи приватних зібрань в Україні, достовірна інформація про місця знахідки відомих екземплярів також відсутня.

Слід зауважити, що дослідженню ролі османської золотої монети в грошовому обігу Півдня України не приділено належної уваги вітчизняними дослідниками, незважаючи на те, що присутність цих монет була досить відчутна на території Південної Бессарабії та Криму в XVI – XVII століттях.

Свідчення про достовірні знахідки золотих дукатів на території України можна відшукати в джерелах того часу, а також серед монет, що знаходяться у державних музейних зібраннях, інформація щодо знахідки яких фіксується, як правило, досить точно.

У 2000 році до зібрання Національного музею історії України надійшов величезний скарб тривалого накопичення, що складався із 13300 монет, серед яких 7 голландських дукатів та 1 рідкісний дукат карбування німецького міста Росток⁶. Можна припустити, що знахідки дукатів німецьких земель більш характерні для дуже крупних грошових депозитів того часу.

Національний музей історії України є зберігачем найбільшої в Україні колекції золотих дукатів доби Нового часу, зберігаючи та експонуючи дукати та їх крупні фракції, що карбовані у Венеції, Голландії, Бранденбургу-Пруссії, а також Речі Посполитої.

Рідкісний португал (монета номіналом 10 дукатів – В.К.), карбований у королівстві Богемія від імені імператора Священної Римської імперії – Фердинанда III (1608-1657), емісії 1648 р. зберігається у колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Португали Речі Посполитої та Саксонії також експонуються у Національному музеї історії України. Варто зазначити, що десятиинні фракції золотих дукатів також стали ланкою в історії творення нагородної системи в

4 Майко В.В. (2003), с.111-130

5 Dutkowski J. (2016), s.58-60, 89.

6 Зразок 3. (2003), с.89-90.

Європі, використовуючись в якості почесного заохочення впливових осіб від імені монарха. Вказані монети були не тільки обіговими, а й подарунковими – «донативами».

У колекції Хмельницького обласного краєзнавчого музею зберігається скарб села Богданівка Деражнянського району Хмельницької області, опублікований Катериною Даниловою, що містить золоті монети Нового часу⁷. До складу скарбу, окрім срібних монет, входили золотий цехін Венеціанської республіки, карбований від імені дожа Домініко Контаріні (1659-1675), а також іспанський ексцелент Фердинанда V та Єлизавети (1476-1516).

Збираючи відомості про склад нумізматичних колекції музейних зібрань та фокусуючи увагу на золотих монетах, ми звернули увагу на деякі серйозні методичні помилки в описі та класифікації монет, що допущені зберігачами фондів груп. Так, наприклад, у книзі вступу Музею історії Києва срібні півгроші великого князя Сигізмунда II Августа записані як дукати⁸, хоча у Великому князівстві Литовському у більшість років карбування півгрошей емісія золотих дукатів не проводилась. Така помилка могла виникнути через відсутність у бібліотеках багатьох музеїв професійної нумізматичної літератури, використання та вивчення якої дозволяє здійснювати правильну атрибуцію монет. Наявність в легенді литовських півгрошей слова DVCAT, в перекладі з латини означає «князівство», а не вказує на номінал золотої монети, тому може легко ввести в оману недосвідченого спеціаліста.

На жаль, у вітчизняній нумізматичній літературі публікації дукатів з колекції державних музеїв є вкрай рідкісними, а в багатьох музеях вони просто відсутні взагалі. Вважаємо, що золоті монети, що зберігаються у колекціях музеїв потребують більш детального та комплексного дослідження, уточнення атрибуції та введення у науковий обіг. Важливим є також складання детальної топографії знахідок саме золотих монет на території України, що можливе шляхом поєднання свідчень, раніше зафіксованих дослідниками, а також місць знахідок дукатів, які зберігаються у музейних та приватних колекціях. Створення такої розширеної топографії знахідок ми бачимо як один із перспективних напрямків у вітчизняній нумізматичній літературі.

Одночасно із достовірними джерелами щодо знахідок золотих дукатів у нумізматичній літературі присутні й досить сумнівні та доволі відносні й малоприматні для наукового дослідження дані, зафіксовані у народних переказах. Так, наприклад, членом Імператорського російського географічного та археологічного товариства Миколою Сементовським у 1857 році зібрані та опубліковані розповіді місцевих жителів про скарби, приховані гайдамаками. Серед цих переказів є згадки і про місце схованки золотих дукатів: *«У Белоцерковщине село прозывается Блошинце, идучи от Смеляницы до села Блошинец не доходячи до села как палкою кинуть яр, у яру крыница, уся в воде, от крыницы на пол дня ступень отступи и копай, певно найдеш иолом (ермулка) намиста и дукатов, несколько углуб у колено»*⁹.

Більш інформативними, хоча також часто дуже суперечливими є згадки про знахідки золотих дукатів у газетній періодиці дореволюційного часу. Особливо багато звісток про скарби і знахідки золотих дукатів міститься в повідомленнях газет Галичини, хоча під час аналізу подібних заміток часто неможливо встановити, які саме були знайдені монети та за яких обставин. Так, наприклад, газета «Галицька

7 Данилова К. (2015) , с.148-151.

8 Музей історії Києва, КП-64562-166; КП-64562-167; КП-64562-170; КП-64562-171; КП-64562-172;

9 Сементовский Н.М. (1857), с.17.

Русь» від 17 червня 1892 року повідомляє про знахідку в околицях села Улицько-Середкевич 340 срібних монет та «и вероятно нескольконадесятъ золотых...монеты походят с времен польского владения»¹⁰. Через рік газета «Галичанин» повідомляє про знахідку неподалік Немирова: «два горшки, наполненные золотыми и серебряными монетами. Скарб был, кажется, значительный, стоимости его невозможно уже однако установить...»¹¹. Безумовно, такі повідомлення є малоінформативними для розширення уявлень про знахідки дукатів на території України. Цікавим є той факт, що всі повідомлення про знахідки скарбів опубліковані в літню пору року, що збільшує імовірність того, що такі скарби все ж могли бути знайденими. Трапляються і більш деталізовані замітки в пресі, що дозволяють чітко визначити, які саме монети були знайдені. Так, львівська газета «Діло» 15 липня 1895 року повідомляє: «Старе золоті гроше венецки. Знайшов припадком селянин Яков Собецькій з Довгого в повіте Товмацком...шесть штук золотых дукатов з часов дожес венецких...на одной стороне видне образ имверно Св. Марка, подаючого ключе доже, що клячит з дожанскою шапкою на голове, а вокруг выразана надпись латинська: *Domini Comit. Venetiae. Dux. З другого боку образ Спасителя и надпись в скороченю: Sit tibi Christo datos iste ducats...*»¹², що із впевненістю вказує на дукати венеціанського дожа Домініко Контаріні, що чітко локалізовано за місцем його знахідки та повним вмістом скарбу.

Детальне дослідження свідчень, що містяться в газетах, також може суттєво розширити наше уявлення про кількість збережених до нашого часу монет. Звісно, такі джерела потребують досить обережного використання та перевірки їх достовірності, не виключено, що деякі із зафіксованих подібних свідчень могли або не бути реальними, або згадані монети на сьогоднішній день вже знаходяться у числі музейних зібрань та відомі дослідникам.

Українським вченим Миколою Котляром зафіксована досить мала частка знахідок золотих монет у скарбах України XVI століття¹³. Миколою Федоровичем також вдало зазначено, що така невелика кількість відомих знахідок золотих монет обумовлена миттєвим привласненням монет з дорогоцінного металу місцевими жителями та особами, що знайшли скарб. З цим висновком важко не погодитись, але сьогодні в умовах розвитку точної пошукової техніки та її масового використання приватними особами (методологію використання відомостей про такі знахідки в нумізматичних дослідженнях ми опублікували в попередньому дослідженні¹⁴), а також розвитку нумізматичних ресурсів в мережі Інтернет, можна зафіксувати досить значну кількість знахідок золотих монет, що значно перевищує досліджену їх кількість радянськими вченими та дозволяє переосмислити деякі отримані в той час висновки.

Потенціал дослідження WEB-ресурсів проаналізований українським вченим Василем Орликом¹⁵. Сьогодні електронні технології дійсно дають дослідникам можливість розширити уявлення про історію грошового обігу, в тому числі і обігу золотих монет, їхньої кількості, що збереглася до сьогоднішнього часу. Для визначення максималь-

10 Нумизматическая находка, Галицкая Русь, № 125 и 126. 5 (17) июня, Львов, 1892, .3.

11 Сокровище, Галичанин, ч. 153, 13 (25) июля, Львов, 1893, с. 3.

12 Старе золоті гроше венецки, Діло, ч. 145, 3 (15) липня, Львів, 1895, с.2.

13 Котляр М.Ф. (1971), с.124.

14 Kotsur V. (2016) s.5-9.

15 Орлик В.М (2013), с.129-133.

но точної кількості знахідок золотих дукатів на території України за останні 15 років перспективним ми бачимо аналіз даних, що містяться в електронних архівах популярних Інтернет-порталів та форумів. Можна з високим ступенем імовірності стверджувати, що наявні в електронних архівах Інтернет-ресурсів публікації про знахідки золотих монет були здійснені на території сучасної України.

Як відомо, будь-яка популярна на грошовому ринку монета неодмінно ставала зразком для її приватного фальшування. Серед корпусу відомих приватних монетних підробок XV-XVI століть якісно виділяється фальшивий дукат макграфа Бранденбургу-Ансбаху Георга Фрідріха I (адміністратора герцогства Пруссії (1569-1603)), знайдений неподалік села Карачківці Чемеровецького району Хмельницької області (Рис. 1)¹⁶. У якості прототипу для виготовлення цієї підробки використаний дукат 1588 року, карбований на монетному дворі у Кенігсберзі¹⁷.

Рис. 1.

Підробка дуката, за висновками професора Василя Орлика, була виготовлена шляхом карбування штемпелями по срібній заготовці з попередньо нанесеним шаром золотої фольги. Нанесена на поле підробки легенда має суттєві помилки в написанні легенди: «FRI:DD» замість «FRID:D», де «FRID» вказує на ім'я емітента – «FRI-Dricus». Ця підробка має також і інші дефекти в іконографії (стилістиці), а саме: зображення герцога та орла, літери легенди, що свідчить про приватне підпільне виготовлення субератної монети нелегальним чином¹⁸.

Дослідник приватних підробок монет Андрій Бойко-Гагарін приділив значну увагу знайденим в Україні підробкам золотих монет Венеції, королівства Угорщини, Об'єднаних провінцій Нідерландів, а також Османської імперії, виготовлених незаконним чином у минулому¹⁹.

Відомі приватні підробки золотих дукатів у знахідках на території України само по собі говорять про популярність золотої монети серед населення, адже у протилежному випадку їх би ніхто не підробляв. Не можна також виключити той факт, що якісні підробки могли потрапити в результаті торгівлі, будучи виявленими та знешкодженними вже після їх виявлення на території українських історичних регіонів.

Таким чином, враховуючи викладене вище, робимо такі **висновки** щодо знахідок золотих дукатів в Україні та подальших перспектив дослідження аспекту обігу золотих монет на теренах українських історичних регіонів:

16 Orlyk W. (2014), s.48.

17 Neumann E. (1987), s.60.

18 Orlyk W. (2014), s.48.

19 Бойко-Гагарин А. (2017).

- роль золотих монет окремих емітентів в історії грошового обігу українських історичних регіонів потребує уточнення та більш глибокого дослідження;
- для розширення уявлень про обсяг золотих монет, що брали участь у грошовому обігу, варто продовжити роботу з дослідження електронних архівів Інтернет-ресурсів та монет із приватних зібрань;
- потребує введення в науковий обіг матеріалів із колекції музеїв та уточнення їх атрибуції та походження;
- особливу увагу в дослідженні золотих монет Нового часу ватро приділити золотим монетам емітентів Священної Римської імперії Німецької нації, свідчення про знахідки яких у вітчизняній нумізмічній літературі застаріли та нечисленні;
- важливим, на наш погляд, є складання розширеної топографії знахідок золотих монет на території України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття, Волинь та Наддніпрянина*, Київ: «Наукова думка», 1990, 408 с.
2. Коцур В.П., *Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні* / В. П. Коцур // Збірник наукових статей «Наукові записки з української історії». Вип. 33, Переяслав-Хмельницький, 2013, с.3-5.
3. Слепова Т.И., *Роль венецианской монеты в экономической жизни Северноричерноморского региона в XII-XV веках* // *Материалы III Судакской международной научной конференции* [«Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре»], (18-21 сентября 2006 г.), т. II, Киев-Судак, 2006, с. 295-297.
4. Майко В.В., *Кирк-Йерський скарб XV ст. (попереднє повідомлення)* // *Археологія*, № 2, Київ, 2003, с. 111-130.
5. Dutkowski J., *Złoto czasów dynastii Wazów*, т. II, Gdańsk, 2016, 560 s.
6. Зразюк З., *Скарб західноєвропейських та російських монет XVI-XVII ст., знайдений біля с. Лелюхівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл.* // Тематичний збірник наукових праць «Музей та його колекції». Київ: «Пі, Лтд», 2003, с. 89-90.
7. Данилова К., *Тасмниці середньовічних скарбів* // Збірник наукових статей «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», Випуск 24, Київ, 2015, с. 148-151.
8. Музей історії Кисва, КП-64562-166; КП-64562-167; КП-64562-170; КП-64562-171; КП-64562-172.
9. Сементовский Н.М., *Запорожская рукопись указывающая в каких именно местах и какие сокрыты клады гайдамаками и местными жителями* / Н. М. Сементовский, Киев: «Типография А. Гаммершмидта», 1857, 60 с.
10. Нумизматическая находка. Галицкая Русь. № 125 и 126. 5 (17) июня. Львов, 1892.
11. Сокровище. Галичанинъ. Ч. 153. 13 (25) июля. Львов, 1893.
12. Старе золоти гроше венецки. Діло. Ч. 145. 3 (15) липня. Львів, 1895.
13. Котляр М.Ф., *Грошовий обіг на території України доби Феодалізму*, Київ: «Наукова думка», 1971, 174 с.
14. Kotsur V., *Methodological issues of modern numismatic research: materials of «black» archeology and scientific research* // *Studia i Materiały «Forum Numizmatyczne. Pieniądz i mennice»*, 1, Białystok, 2016, s. 5-9.
15. Орлик В. М., *Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізмічних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців)* / В. М. Орлик // *Матеріали наукової конференції з міжнародною участю [«Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі»]* (14 березня 2013 р., м. Київ), Київ, 2013, с. 129-133.
16. Orlyk W., *Falszywy dukat lenny z 1588 roku odkryty na Ukrainie* // *Przegląd Numizmatyczny*, NR 3 (86), Gdańsk, 2014, s. 48.
17. Neumann E., *Die Münzen des Deutschen Ordens in Preußen, des Herzogtum Preußen, Westpreußen sowie die Gepräge des Deutschen Ordens in Mergentheim 1235-1801*, Köln: Numismatischer Verlag Schulden, 1987. 156 s.
18. Бойко-Гагарин А., *Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени* // Андрей Бойко-Гагарин, Киев, 2017, 560 с.

REFERENCES

1. *Trade in Ukraine XIV - the middle of the XVII century*, Volyn and the Dnieper. Kyiv: «Naukova dumka», 1990. 408 p.
2. Kotsur V.P., *The Current Directions and Organizational Foundations of Modern Studies in Medieval Numismatics in Ukraine* / V.P.Kotsur // Collection of scientific articles «Scientific Notes of Ukrainian History». Issue 33. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2013, p. 3-5.
3. Slepova T.I., *The role of the Venetian coin in the economic life of the Northern Black Sea region in the 12th-15th centuries* // Proceedings of the III Sudak International Scientific Conference [«Black Sea Coast, Crimea, Rus in History and Culture»], (September 18-21, 2006), t. II, Kiev-Sudak, 2006, pp. 295-297.
4. Maiko V.V., *Kirk-Yersky treasure XV century (previous post)* // Archeology, № 2, Kyiv, 2003, p. 111-130.
5. Dutkowski J., *The Golden Age of the Wazow Dynasty*, Volume II, Gdansk, 2016, 560 p.
6. Zrazyuk Z., *Treasure of Western European and Russian coins of XVI-XVII centuries, found near the village. Lelyukhivka of Novosanzhar district, Poltava region* // Thematic collection of scientific works «Museum and its collections», Kyiv: «III, Ltd», 2003, p. 89-90.
7. Danilova K., *Secrets of medieval treasures* // Collection of scientific articles «New research on the monuments of the Cossack age in Ukraine». Issue 24, Kiev, 2015, p. 148-151.
8. Sementovsky N.M., Zaporizhzhya manuscript indicating in which places and what treasures haidamaks and local residents are hidden / N.M. Sementovsky. Kiev: “The Typography of A. Gammerschmidt”, 1857. 60 p.
9. Kotlyar M.F., *Money circulation on the territory of Ukraine during the time of Feudalism*, Kyiv: «Naukova Dumka», 1971, 174 p.
10. Kotsur V., *Methodological issues of modern numismatic research: materials of «black» archeology and scientific research* // Study and Material «Numismatic Forum, money and coins». 1. Bialystok, 2016, s. 5-9.
11. Orlyk V.M., *Information potential of WEB-resources in numismatic studies (on an example of coins of the Crusaders states)* / V.M. Orlyk // Materials of a scientific conference with international participation [«Archival studies and sources of knowledge in the field of knowledge: problems of interaction at the present stage»] (March 14, 2013, Kyiv). Kyiv, 2013, p. 129-133.
12. Orlyk V., *False dukat from 1588 discovered in Ukraine* // Numismatic Review, No. 3 (86), Gdansk, 2014, s. 48.
13. Neumann E., *The coins of the Teutonic Order in Prussia, the Duchy of Prussia, West Prussia as well as the stamp of the German Order in Mergentheim 1235-1801*, Cologne: Numismatischer Verlag Schulden, 1987, 156 p.
14. Boyko-Gagarin A., *Counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle Ages and Early Modern Times* // Andrei Boyko-Gagarin. Kiev, 2017, 560 p.

Findings of golden dukats in Ukraine – problems and perspectives **Abstract**

This article tells about the role of gold coins of the separate European states in the history of the monetary circulation of Ukrainian historical regions. For the widening of the knowledge about the amount of gold coins in circulation we have investigated the electronic archives of the Internet resources and the coins from the private collections. Pointed the attention on some methodological mistakes made while the scientific research over the gold coins in the collections of the state museums. Added to the scientific survey the unpublished rare gold coins from the state museums of Ukraine. Firstly were learned the evidences from the Ukrainian newspapers before 1917 about the finds and the circulation of gold coins so we have got the new information about the amount of gold coins in the monetary circulation. Pointed an attention on the problematic and lack researched aspects related to the archeological finds of gold coins. In conclusion we outlined the main directions of the future perspectives of research of the role of gold coins in the monetary circulation.